

SIMON VAN VELZEN

Simon van Velzen (1809-1896)

Afgescheiden dominee in Drogeham en
Amsterdam en docent te Kampen

Dr. Harm Veldman

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door Stichting Willibrord Publicatiefonds.

Sponsored by
Stichting Willibrord Publicatiefonds

ISBN: 978-94-6369-333-2

© 2025 Buijten & Schipperheijn Motief
Amsterdam

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Vormgeving omslag: Aperta, Jan Johan ter Poorten

Vormgeving binnenwerk: Buijten & Schipperheijn

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
1 De jonge jaren van Simon van Velzen; 1809-1834	10
Geboren in bezet gebied; Wonen in Amsterdam aan het begin van de 19e eeuw; Kerkelijke verhoudingen en ontwikkelingen in de eerste jaren van de 19e eeuw; Het Reveil; Simons studie in Leiden; De theologen van Leiden rond 1830; Na huwelijk naar Drogeham; Kerkelijk Friesland in de 19e eeuw.	
2 Ds. S. van Velzen gaat in Drogeham over tot de Afscheiding	22
De eerste kennismaking met Drogeham; Hoe ds. Van Velzen zich presenteerde; De voorgeschiedenis; Van schorsing tot afscheiding; Namenlijsten van de eerste Afscheidenen te Drogeham; Beïnvloeding van afgescheiden collega's? De Afscheiding verdedigd.	
3 Predikant voor alle afgescheidenen in Friesland	43
Gevolgen van de Afscheiding voor ds. Van Velzen; Gezinsleven in de moeite; Van Velzen predikant voor heel Friesland; De kerken door ds. S. van Velzen geïnstitueerd; Bolsward: klein aantal boeten opgelegd; Visie en tactiek van de overheden in kerk en staat; Van Velzen stelt een 'Adres' op aan de Koning (1837); Lid van de Amsterdamse Synode 1840; Naar de Synode van Utrecht 1837; Nieuwe moeite in het gezin.	
4 Ds. Van Velzen gaat over naar Amsterdam	78
1835: Afscheiding in Amsterdam; Het begin van de Amsterdamse twisten; Is een conventikel een kerk? De Amsterdamse kerktwist rond 1840 in kort bestek: 1. Nieuwe kerkleden; 2. Spanningen tussen Scholte en Van Velzen; 3. De waardering van Scholte voor de leer van John Nelson Darby; 4. Geloofsopvattingen van Darby; 5. De Vergadering van gelovigen nu; 6. De schorsing van ds. H.P. Scholte; 1854: Van Velzens afscheid van Amsterdam; 1840: een nieuwe koning en een nieuw beleid; Internationale contacten van de Afscheiden kerken.	

5	Publicitaire activiteiten van Simon van Velzen 1835-1854 ...	98
	11 uitgaven van apologetische/polemische aard, o.m. aan de koning; en aan de synode van de NHK; enkele preken en pastoraal bedoelde betogen voor de gemeenten. <i>Bijlage</i> : Ongelijke behandeling in de Hervormde Kerk: vrijheid voor vrijzinnigheid.	
6	Naar één theologische school	117
	De route naar één theologische opleiding; Een nietig werktuig...; Docenten en de verdeling van de vakgebieden; Studenten van het eerste uur; Van Velzens visie op de prediking; Van Velzens laatste preek; De onderlinge verhoudingen: toenemende spanning; De zaak-SteKetee; De reorganisatie van 'Kampen' in 1882.	
7	De vrijzinnigheid oppermachtig in Nederland?	141
	De opkomst van de vrijzinnigheid; De doorwerking van de vrijzinnigheid; 'Kampen' in verzet tegen de vrijzinnigheid; Verzet tegen de vrijzinnigheid binnen de Hervormde Kerk – I. Groen van Prinsterer, II. De confessionelen; III. A. Kuyper, <i>Intermezzo</i> : S. van Velzen contra A. Kuyper.	
8	Van Doleantie tot Vereniging – gaan alle gereformeerden nu samen verder?	172
	De 'kleine' Vereniging van 1869; Een nieuwe 'afscheiding': de Doleantie van 1886: Kootwijk, Voorthuizen, Reitsum, Kollum, Gerkesklooster, Anjum en Leiderdorp; De Doleantie in Amsterdam; Het verlangen van S. van Velzen naar kerkelijke eenwording; Bezwaren tegen eenwording; De 'grote' Vereniging van 1892; Alle Gereformeerden in één kerk?	
9	De laatste levensjaren van Simon van Velzen	186
	Veranderende tijden; Gezin; Waardering; Onderweg naar het aardse levenseinde.	
10	Academische oraties en andersoortige publicaties van docent Simon van Velzen	190
	5 preken, 7 leerboeken (voor o.m. catechisatie), 5 apologetische teksten (ter verdediging van de gereformeerde leer), 7 rectorale redevoeringen, 6 toespraken ter herdenking van de historie of van een persoon, 2 politiek getinte brochures, en een met een niet duidelijke inhoud.	
	Literatuur en register	198

Woord vooraf

De afgescheiden dominee en docent Simon van Velzen heeft betrekkelijk weinig aandacht getrokken vanuit zijn kerkelijke achterban. Hij leek veelal in de schaduw te staan van andere afgescheidenen als Hendrik de Cock, Henry P. Scholte en Anthony Brummelkamp. Toch speelde Van Velzen een geheel eigen rol in de afgescheiden kerken, niet alleen als theoloog, voorganger en docent, maar ook als maatschappelijk en politiek betrokken mens.

De geschiedschrijving rond Van Velzen leverde enkele biografische publicaties op, zoals die van J.A. Wormser (jr.) uit 1916 en die van A. Tjoelker uit 1935. Vanaf 1939 verschenen van de hand van dr. F.L. Bos de vier delen met *Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834*, een kleurrijke bron die de mogelijkheid biedt zowel voor als achter de schermen van diverse betrokkenen te kijken. Na de boekwerken van Bos was het lange tijd stil. Dr. J. Wesseling pakte in 1981 de draad weer op met zijn trilogie over de Afscheiding in Groningen. Daarna verscheen zijn trilogie over Friesland (met de nodige aandacht voor de Afscheiding door Van Velzen). En dr. C. Smits schreef al in 1975 een serie artikelen over ‘Eerherstel voor ds. Simon van Velzen’, terwijl hij in 1984 een artikel publiceerde over ‘de strijd van S. van Velzen te Amsterdam’. Een interessant kleinood verscheen in 1999 van de hand van historicus Jaap van Gelderen. Daarna richtte Jan-Henk Soepenbergh zich in 2017 met zijn proefschrift op de Afscheiding in Amsterdam, waar Van Velzen jarenlang als predikant diende. Daarna verschenen nog enkele vrij uitvoerige artikelen over Van Velzen, een van de hand van Dr. Pieter Rouwendal (in *Oude Paden*, sept. 2011) en een ander van H. Thijssen (in *In het spoor* – verwant aan de SGP, dec. 2011). Alles bij elkaar genomen een redelijke aandacht voor deze predikant.

Deze feiten overziende vond ik het dienstig om te gaan werken aan een nieuwe biografie van Simon van Velzen, de man die we mogen kennen als de vijfde predikant die zich aansloot bij de Afschei-

ding die door ds. H. de Cock te Ulrum was ingezet (13/14 oktober 1834), daarin gevolgd door de predikanten H.P. Scholte te Doeveren, Genderen e.o. (1 november 1834), A. Brummelkamp te Hattem (21 november 1834) en G.F. Gezelle Meerburg te Almkerk (24 november/2 december 1835). Daarna kwam in 1836 A.C. van Raalte over tot de afgescheidenen, nadat hij als afgestudeerd theoloog geen toegang kreeg als predikant in de Hervormde Kerk. Hij diende bij de afgescheidenen, eerst te Genemuiden, later te Ommen.

Met eenzelfde wens in gedachten begon eind jaren '90 de kerkhistorisch zeer geïnteresseerde heer Andries van Dijk, lid van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) te Hattem met het onderzoek naar diverse biografische aspecten betreffende Simon van Velzen. In 2000 overleed Van Dijk echter vrij onverwacht. Zijn werk was van Hogerhand stilgelegd. Maar na enige tijd kwamen diverse verzamelde notities en concepten via emeritus-predikant J.M. Goedhart in mijn handen. Ik had mijn biografie over Hendrik de Cock als proefschrift in 2009 verdedigd in Kampen – en werd geacht het historische veld van de Afscheiding goed te kennen. Na een eerste verkenning van het onderzoekswerk van de heer Van Dijk over het leven en werk van S. Van Velzen kwam ik tot de overtuiging dat er voorlopig geen duidelijke noodzaak was om over deze afgescheiden predikant een biografie te schrijven. Daarmee bleef lange tijd het werk van Van Dijk onbewerkt in een computerbestand zitten; het kreeg later een plaats in het Archief en Documentatiecentrum van de Nederlandse Gereformeerde Kerken (ADC) te Kampen.

In het voorjaar van 2023 vertelde de theologisch geschoolde Peter Jan van Houdt te Harderwijk mij dat hij erg onder de indruk was gekomen van het leven en werk van S. van Velzen, met name door het lezen van het in 1984 verschenen artikel van C. Smits in de Afscheidingsbundel van de hoogleraren D. Deddens en J. Kamphuis. Het gesprek met Van Houdt vormde voor mij het startmoment om (samen) te gaan werken aan een biografie van Simon van Velzen. Als auteur sprak ik met hem af een nieuwe tekst te gaan schrijven die zowel wetenschappelijk verantwoord alsook goed leesbaar voor geïnteresseerde lezers zou zijn. Peter Jan zou de ontwerptekst kritisch doornemen en waar nodig correcties en aanvullingen voorstellen.

Het is onze diepgevoelde wens dat dominee en docent Simon van Velzen, als een van de ‘Vaders van de Afscheiding van 1834’, een evenwichtige levensbeschrijving krijgt.

Dr. Harm Veldman

1 De jonge jaren van Simon van Velzen; 1809-1834

De wereld waarin een kind geboren wordt en zijn vorming ontvangt moet een biografie met zijn lezers kennen om het kind dat man wordt te begrijpen. Het milieu van de familie zegt niet alles; er zijn immers ook factoren die moeilijker in beeld zijn te krijgen, zoals karakter en geestelijke gezondheid. En uit al die factoren komen de interesses van de jongeman aan het licht; met als resultaat zijn keus voor een bepaalde studie. We gaan het na in het leven van Simon van Velzen.

Geboren in bezet gebied

Simon werd op donderdag 14 december 1809 in Amsterdam geboren en op dinsdag 26 december werd hij gedoopt in de Noorderkerk, een kerkgebouw dat zich qua bouw als een voluit protestants kerkcentrum laat kennen. Het werd in het begin van de 17e eeuw gebouwd aan de Noordermarkt, naar een ontwerp van de befaamde architect Hendrik de Keyser.¹

De Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden werd in 1795 bezet door het invasieleger van de Franse generaal Charles Pichegru. Later, na zijn machtsovername als keizer van Frankrijk, wilde Napoleon Bonaparte heel West-Europa aan zich onderwerpen. Hij maakte plannen om zelfs het tsaristische Rusland aan te vallen. Nederland was vanaf 1806 een vazalstaat van Frankrijk met de vriendelijke Lodewijk Napoleon als koning van Holland. Het land telde in 1809 volgens de toen gehouden volkstelling ongeveer 2 miljoen inwoners. Voor lezers vandaag is het ietwat vreemd dat er hoegenaamd geen

1 Het fraaie Amsterdamse kerkgebouw stond model voor de in de 17e eeuw gebouwde 'Nieuwe Kerk' in Groningen op het 'Nieuwe Kerkhof' tussen de Nieuwe Ebbingestraat en de Nieuwe Boteringstraat.

verzet ontstond tegen de Franse overheersing, ook niet toen de Nederlandse economie harde klappen kreeg te verwerken. Er was sprake van brede acceptatie van de macht van het nieuwe Frankrijk met zijn leus ‘Vrijheid, gelijkheid en broederschap’.

Wonen in Amsterdam aan het begin van de 19e eeuw

Amsterdam was toen een stad met ruim 200.000 inwoners. Ze beleefde in de jaren van de Franse overheersing (1795-1813) economisch slechte tijden, met name door de internationale blokkades vanwege het Continentaal Stelsel. Maar de stad werd na de inlijving in 1810 van het koninkrijk Holland in het Napoleontische rijk aangewezen als derde hoofdstad van het Franse keizerrijk.

De familie Van Velzen woonde aan de Bloemgracht, waar vader – ook Simon geheten – als schoolleider diende. Vader Simon was in 1768 geboren te Nigtevecht en daar gedoopt op 5 juni van dat jaar. Moeder Neeltje Johanna Geselschap was Amsterdamse van geboorte en gedoopt op 20 september 1776. De twee trouwden in Amsterdam op 28 april 1799. Simon jr. was hun vijfde kind; na hem zouden er nog twee kinderen geboren worden. Men telde in het gezin uiteindelijk drie meisjes en vier jongens.²

Het echtpaar Van Velzen had in het begin van de 19e eeuw een groot pand aan de Bloemgracht 47 (nu: 90) aangekocht. Een deel van het gebouw werd als kostschool ingericht, waar de leerlingen in het Frans (!) werden aangesproken. Tevens kregen ze daar voeding en huisvesting en was er aandacht voor de omgangsvormen. Een niet onbelangrijke bijkomstigheid was dat de kostschool nu gemakkelijker bereikbaar werd voor leerlingen van buiten Amsterdam. Dit type onderwijs was uiteraard alleen weggelegd voor kinderen van welgestelde ouders; zij moesten zelf de kosten van deze school dragen.

2 De genealogische gegevens betreffende de familie Van Velzen laten zien dat het voor-
geslacht van vaders kant afkomstig was uit Nigtevecht (prov. Utrecht) en dat de vader
van Simon jr. zich in Amsterdam vestigde. De familie Geselschap – van moeders kant
– was afkomstig uit het Duitse plaatsje Buderich (dicht bij Wesel); een deel van deze
familie koos in de 18e eeuw voor Amsterdam; grootvader Geselschap werkte daar als
‘meester-schilder’ en glazenmaker.

Vader Van Velzen was zeer waarschijnlijk ook de leermeester van zijn zoon Simon; hiervoor zijn geen bewijzen, maar het is wel zeer aannemelijk.

Simon van Velzen sr. overleed op 22 februari 1833 op 63-jarige leeftijd. Hij heeft niet mogen beleven dat zijn zoon Simon predikant werd. Dat lag heel anders voor zijn vrouw. Zij overleed op hoge leeftijd te Kampen op 6 juni 1865. Het huis van de Van Velzens aan de Bloemgracht was al jaren eerder voor f 6.000 verkocht aan de rijke, aristocratische, christelijke weduwe Judith Johanna Zeelt, afkomstig uit Baambrugge. Ze woonde in Amsterdam tot 1832 en heeft veel mogen betekenen voor de afgescheidenen.³ Bij haar overlijden in 1864 bleek dat zij het grote huis aan de Bloemgracht aan de afgescheiden gemeente had nagelaten.⁴

3 Vgl. J.A. Wormser, *Een schat in aarden vaten. IV. Karakter en genade ... Simon van Velzen*. Nijverdal 1916, p. 5.

4 *Vrouwe Judith Johanna Zeelt* was in 1780 in Amsterdam geboren in een rijke familie; na het overlijden van haar ouders erfde zij o.m. de royale buitenplaats Postwijck – gelegen tussen Abcoude en Baambrugge. Zij trouwde in 1821 met Cornelis van Ijs-seldijk; het werd een slecht huwelijk. Vrouwe Zeelt woonde lange tijd gescheiden van haar man in Amsterdam; hij overleed in 1832. Daarna verhuisde nv. Zeelt naar Baambrugge om op Postwijck te gaan wonen. Op 10 januari 1836 kocht ze de grote woning van de familie Van Velzen, waar de heer des huizes was overleden. Als de Afscheiding plaatsvindt sluit ze zich er dadelijk bij aan en ze houdt op Postwijck enkele jarenlang samenkomsten waar Afscheiden dominees voorgaan. Ze krijgt vaak een boete omdat het aantal bezoekers hoger ligt dan de toegestane 20, zoals dat in de Code Pénal uit Napoleons tijd nog steeds was bepaald. Vrouwe Zeelt betaalde die boetes niet, omdat ze dat onrechtmatig vond, totdat er een executoriale verkoop van haar bezittingen dreigde. Toen betaalde ze alle openstaande boetes en de kosten van de rechtbanken. Zij overleed in 1864. Een groot deel van haar erfenis belandde bij voorgangers, broeders en zusters van de afgescheiden gemeente. Zie bij F.L. Bos, *Archiefstukken* (Kampen 1939-1946, zie het register in deel 4 op de naam Zeelt).

In de jaren '30 koopt zij het grote huis aan de Bloemgracht; ze geeft het in bruikleen aan de afgescheiden gemeente van Amsterdam. Zij ondersteunde de afgescheiden gemeente tot in haar testament.

Amsterdam, Bloemgracht 90 (nu).

Op deze zolder vergaderde de afgescheiden gemeente.

De jonge Simon groeide op in de nadagen van keizer Napoleon en van de nieuwe Oranjevorst Willem I die alles in het werk stelde om het Koninkrijk der Nederlanden weer een belangrijke plaats te geven in de volkerenwereld. Na de lagere en Latijnse school bezocht Simon vanaf 1827 enkele jaren het Athenaeum Illustre, een eeuwenoude vooropleiding voor het universitaire onderwijs; later groeide dit uit tot de stedelijke universiteit van de hoofdstad. De keuze van de Van Velzens voor een universiteit viel op Leiden, waar Simon in 1829 werd ingeschreven om onderwijs te ontvangen in de theologie.

Kerkelijke verhoudingen en ontwikkelingen in de eerste jaren van de 19e eeuw

In 1809, het geboorte jaar van Simon van Velzen, maakte het koninkrijk Holland een volkstelling mee waaruit men kan afleiden welke godsdienstige verhoudingen er in ons land bestonden. Omdat de grenzen van dit koninkrijk niet exact overeenkwamen met die van het latere Nederland werden de cijfers in 1849 aangepast.⁵ Daaruit

5 J.A. de Kok, *Nederland en de breuklijn Rome-Reformatie*. Assen 1964, p. 288v.

blijkt dat in 1809 van de ongeveer 2,2 miljoen inwoners er 840.000 behoorden tot de Rooms-Katholieke Kerk (38,1%), 1,2 miljoen waren lid van de Nederlandse Hervormde Kerk (55,4%), daarnaast waren er ruim 50.000 inwoners lid van de Evangelisch-Lutherse Kerk (2,3%), \pm 10.000 personen behoorden tot de Hersteld-Evangelisch Lutherse Kerk (0,46%), de doopsgezinden telden \pm 3 0.000 leden (1,4%), de remonstranten ongeveer 4.000 (0,2%), er waren \pm 40.000 Israëlieten (1,9%) en een kleine groep 'anderen' telde bijna 1.200 personen (0,05%). Onkerkelijkheid werd nauwelijks geregistreerd. Dit stabiele beeld is bepalend geweest in de eerste decennia van de 19e eeuw, maar dat zou later in die eeuw sterk veranderen.

We richten ons nu op de ontwikkelingen die zich voordeden in de gereformeerde/hervormde kerk, waartoe ook de familie Van Velzen behoorde.

De gang van zaken in de gereformeerde kerken stond vanaf 1815 in het teken van een grondige verandering van de organisatie van het kerkelijk leven in de Nederlanden. Koning Willem I had in zijn ballingschap in het buitenland gezien hoe vorsten de kerken inrichtten naar moderne wensen; zo zou er ook in zijn rijk een modernisering plaatsvinden. De feiten in ons land waren als volgt:

1. In 1816 werd bij Koninklijk Besluit het *Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden* in de Gereformeerde Kerk ingevoerd: een nieuwe ordening van het kerkelijk leven. De kerk werd voortaan door de synode bestuurd. De Dordtse Kerkorde van begin 17e eeuw was daarmee vervangen door een 'eigentijdse' regeling.

2. Tegelijk werd een naamswijziging van de Gereformeerde Kerk doorgevoerd: voortaan zou ze de Nederlandsche Hervormde Kerk heten; men kan dit taalkundig zien als een doorvoering van het principe dat er puur 'Nederlandse' namen werden gehanteerd in plaats van het uit het Frans afkomstige woord 'gereformeerd'.

3. De koning kreeg grote macht in deze vernieuwde kerk: hij had het recht zelf de synodeleden aan te wijzen. Bovendien werd er een minister aangesteld die de kerkzaken moest behartigen. Daarmee kreeg de kerk een bestuur dat geheel naar de verlichte, koninklijke

snit was samengesteld. De synode werd het hoogste gezagsorgaan in de kerk, waardoor een vorm van hiërarchie ontstond die de positie van de plaatselijke kerk sterk verzwakte.

4. De handhaving van de leer der kerk zou door het staatstoezicht verzekerd zijn; toch was noch de staat noch het hoge kerkbestuur erop uit de leer strak te handhaven; er moest in de theologie ruimte zijn voor vernieuwende visies.

5. Aankomende predikanten moesten bij de start van hun dienst een nieuw formulier ondertekenen waarin de band aan de gereformeerde belijdenis niet duidelijk werd aangegeven. Het ging om twee Latijnse woorden: *quia* en *quatenus*. Met het eerste woord werd aangegeven dat men de belijdenis erkende *omdat* ze overeenstemde met het Woord van God; met het tweede woord werd aangegeven dat men de belijdenis aanvaardde *voor zover* ze overeenstemde met het Woord van God. Dat laatste was feitelijk een breuk met de kerkelijke traditie; dit hoorde niet thuis in de gereformeerde kerk na de Dordtse Synode van 1618/1619.

De reacties op deze koninklijke vernieuwingen waren gematigd en nauwelijks kritisch; slechts een enkel bezwaar werd ingediend, maar niet ingewilligd. De kerken en kerkleden moesten zich maar aanpassen. Behalve de bezwaren van de classis Amsterdam⁶ was het meest sprekende ‘wapenfeit’ de publicatie van ds. Nicolaas Schotsman te Leiden van *Eerezuil ter gedachtenis van de voor 200 jaar te Dordrecht gehouden Nationale Synode*. Het is een pleidooi voor de erkenning en handhaving van de uitspraken en regelingen van de Dordtse Synode.⁷ Dichter-historicus Willem Bilderdijk schreef voor de tweede druk van dit geschrift een scherpe voorrede. Ondergronds verzet bleef zich handhaven.

Het Réveil

Intussen brak de opwekkingsbeweging van het protestantse Réveil⁸ zich een weg door Europa. Ook in Nederland was daarvoor bij veel

6 Hierover meer bij R.B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam*, deel V, Baarn 1978, 69vv.

7 C.R. van den Berg, *Nicolaas Schotsman en zijn Eere-zuil*. Houten 2018.

8 M. Elisabeth Kluit, *Het Protestantse Reveil in Nederland en daarbuiten, 1815-1865*. Amsterdam 1970.

kerkleden belangstelling. Hier te lande begon het vanaf 1817 met Willem Bilderdijk, later hield men samenkomsten van sympathisanten ten huize van de dichter en schrijver Isaac da Costa te Amsterdam. Deze christen-dichter van Joodse afkomst had zijn stem in 1823 verheven met zijn geschrift *Bezwaren tegen den geest der eeuw*. Het had voor veel instemming, maar ook voor veel beroering gezorgd in christelijk Nederland. Van de samenkomsten bij Da Costa krijgt men een goede indruk via het boek van Allard Pierson, *Oudere tijdgenoten*.⁹

Landelijk waren er in de kring van het Réveil veel vooraanstaande gereformeerden/hervormden te vinden rond Willem Bilderdijk (1756-1831), de ‘vader van het Réveil’. Tot diens volgelingen rekenen men Isaac da Costa, Samuel Iperusz. Wiselius, Willem de Clercq en Guillaume Groen van Prinsterer. Hun eerste doel was persoonlijke vroomheid vanuit de Heilige Schrift, verwerping van de ideeën van de Verlichting, met daarnaast aandacht voor problemen in de maatschappij en in de politiek. Later werd ds. Ottho Gerhard Heldring de voorzitter in de bestrijding van prostitutie. Ook bestreden de mensen van het Réveil alcoholisme, bood men hulp aan zwakzinnigen en aan jongeren die verwaarloosd werden. Hun kritiek op de misstanden in de Hervormde Kerk werd wel eens besproken, maar het kwam nauwelijks tot actie tegen de vernieuwing die de koning had opgelegd.

De ‘club van Scholte’ in Leiden liet zich graag onderwijzen door Bilderdijk. Uit een dichtwerk van 1811 citeren we twee verzen, met een typerend slot in het tweede vers:

VOORSPELLINGEN IN 1811

*Ach de dagen
onze plagen,
lieve broeders, gaan voorbij.
Uit dit duister
rijst de luister
van een nieuwe heerschappij.*

9 Allard Pierson, *Oudere tijdgenoten*. (1888), Ed. Peter L. Schram. Amsterdam 1982,

*Wat verschijne,
wat verdwijne,
't hangt niet aan een los geval.
In 't voorleden
ligt het heden;
in het nu, wat worden zal.*

Simons studie in Leiden

In Leiden ontmoette Simon vaak student Hendrik Peter Scholte (geb. 1805 te Amsterdam, later de tweede predikant van de Afscheiding), die een kleine kring van studenten om zich heen wist te krijgen die – net als hij – zich sterk verbonden wisten met de gedachtewereld van de mensen van het Réveil. Daar heerste een heel open bijbels-gefundeerde sfeer, anders dan toen gangbaar was onder de meeste studenten. Naast Scholte en Van Velzen deden mee: Anthony Brummelkamp, Albertus Christiaan van Raalte, George Frans Gezelle Meerburg en *Christian Daniël Louis Bähler* (zoon van de Waalse predikant van Zwolle). Het ‘clubje van Scholte’ werd door veel medestudenten geminacht, het was een groepje ‘dompers’ die het grote licht van de Verlichting wilden doven.

Toen Nederland in de periode van 1830 tot 1833 in het opstandige België orde op zaken wilde stellen via een oorlog, deden de studenten Van Velzen, Scholte en Brummelkamp mee als vrijwilligers met de ‘Leidsche jagers’ in de ‘Tiendaagse Veldtocht’ van 1831; Leidens universiteit ‘leverde’ 227 ‘jagers’. Zonder succes keerden ze – na soms bange momenten – behouden terug in Leiden. Het koninkrijk der Nederlanden was en bleef gescheurd. Pas na de beëindiging van de gevechten konden de studenten met hun theologische studie beginnen.

Interessant is de vermelding van het signalement van de militair Simon van Velzen; we nemen hier de belangrijkste gegevens over uit het ‘Stamboek van de Compagnie Vrijwillige Jagers te Leiden’ in 1830; deze luiden als volgt: *Aangezigt: breed; Voorhoofd: laag; Oogen: bruin; Neus: plat; Mond: groot; Kin: rond; Haar: bruin; Wenkbraauwen* (idem, dus bruin); *Merkbare teekenen: (geene); Lang: 1 m. 67^{m0}*.

10 M. Stol, ‘Met de Leidse Jagers op mars’, in: *De Hoeksteen*, 8e jg. no. 3 – 1979, p. 90.

De theologen van Leiden rond 1830

We willen nu nagaan hoe 'Leiden' zich manifesteerde in het theologisch denken en doceren van de verschillende hoogleraren. We zullen aandacht schenken aan de volgende heren die de studenten van de club van Scholte veelal onder hun gehoor aantroffen:

- *Lucas Suringar* (1770-1833). Hij werd na een groot aantal jaren in het Duitse Lingen als hoogleraar te hebben gediend door koning Willem I in Leiden benoemd en hij inaugureerde op 13 Juni 1815. Hij was in Leiden dogmaticus en gaf ook colleges in symboliek en over de 'natuurlijktheologie'. Hij stond bekend als nauwgezet, plichtsgetrouw en bescheiden. Suringar was vader van 13 kinderen (11 zonen en 2 dochters), die allen een vooraanstaand ambt of prominente functie bekleedden.
- *Johannes Clarisse* (1770-1846). Hij werd na zijn theologische studies (Leiden, Utrecht en Harderwijk) en na zijn dienst als predikant te Doorn en Enkhuizen hoogleraar aan de Gelderse hogeschool te Harderwijk (tot aan haar sluiting in 1812); vervolgens predikant te Rotterdam en van 1814 tot 1840 hoogleraar aan de Leidse Academie. Zijn zoon Theodorus Adrianus was sinds 1823 hoogleraar te Groningen (hij overleed in 1828). Vader Johannes was in Rotterdam nauw betrokken bij het NZG, het Nederlands Zending Genootschap dat werkte onder het motto 'geloven en ook doen'. Korte tijd later was Clarisse betrokken bij de start van het NBG, het Nederlands Bijbelgenootschap (1815). In 1814 volgde zijn benoeming aan de universiteit van Leiden. Hij was een veelzijdig geleerde die dan ook over meerdere vakgebieden colleges gaf.¹¹ Daarnaast was hij ook vele jaren nauw betrokken bij de werkzaamheden van de Algemene Synode. Hij wilde door bemiddeling de Afscheiding voorkomen, onder meer door de synodale besluitvorming met betrekking tot Hendrik de Cock te vertragen en ook door A.C. van Raalte te helpen met de toelating tot het ambt in de Hervormde Kerk. Hij was een tegenstander van het synodebeleid om de adressen van verontruste kerkleden slechts voor kennisgeving aan te nemen. De koers die Clarisse voorstond in kerkelij-

11 M. te Velde, *Anthony Brummelkamp, 1811-1888*. Barneveld 1988, p. 41.

ke ontwikkelingen omschreef als volgt: ‘Gematigde ijver voor de regtzinnige leer, niet ontaardende in kettermakerij, en gematigde verdraagzaamheid, niet ontaardende in onverschilligheid.’¹² Clarisse behield waardering voor de gereformeerde leer, maar erkende dat deze niet de zijne was; toch wilde hij geen ‘neoloog’ zijn.

Simon van Velzen noemt in 1836 in zijn *Stem eens wachters op Sions muren* nog wel een aantal persoonlijke voortreffelijkheden zoals professor J. Clarisse, als hij schrijft: ‘... den man, die door zijn colossale kennis ieders hoogachting afdwong, door zijn krachtvolle taal de gemoederen beheerschte, door zijne innemendheid alle harten won,’ maar vervolgt deze volzin met ‘en soms met hoogen ernst voor regtzinnigheid en voor godzaligen van vroegeren tijd ijverde’.¹³

- *Wessel Albertus van Hengel* (1779-1871). Hij werd na zijn Leidse opleiding en na enkele hervormde gemeenten te hebben gediend hoogleraar in Franeker (1815-1818) en daarna docent aan het Amsterdamse Athenaeum (1818-1827); hij stond bekend als een scherpzinnig man en een harde werker. In 1827 kreeg hij een benoeming in Leiden, waar hij diende tot 1849. Hij was daar vooral de exegeet van het Nieuwe Testament; daarin was hij streng grammaticaal bezig – en bewust niet dogmatisch. Hij schreef onder andere het omvangrijke werk *Geschiedenis der zedelijke en godsdienstige beschaving van het hedendaagsche Europa* (4 delen, 1831-1844). Hij maakte qua geloofsopvatting een ontwikkeling door van gematigd orthodox naar vrijzinnig.
- *Nicolaas Christiaan Kist* (1793-1859). Na zijn theologiestudie en promotie in Utrecht diende hij één hervormde gemeente (Zoelen) en hij werd in 1823 buitengewoon hoogleraar te Leiden in de kerkgeschiedenis. Hij ondervond veel waardering voor de bevattelijkheid van zijn onderricht. Hij gaf met een neef een nieuw kerkhistorisch tijdschrift uit: het *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland* (1829).

Nadat Van Velzen in zijn beoordeling van de Leidse universiteit

12 J. Vree, ‘Johannes Clarisse’, in: *BLGNP*, 5, p. 112vv.

13 S. van Velzen in: *Compleete uitgave van de Officiële stukken ...*, tweede druk, p. 385.

ook van professor N.C. Kist enkele goede eigenschappen heeft genoemd, gaat hij verder met de volgende zin: ‘Hoe meer ik evenwel op hen acht sloeg, met wie ik in aanraking kwam, des te meer bleek het mij, dat ik met den algemeen heerschenden geest niet meer overeenstemde, sinds ik met mijn eeuwig behoud was werkzaam geworden.’¹⁴

Hier is ook het oordeel van Brummelkamp van belang; hij vertrouwt de volgende gedachten aan het papier toe, als het over zijn Leidse colleges gaat: ‘t Geen de Akademie hem (d.w.z. de schrijver zelf) leverde, maakte natuurlijk weinig indruk op hem, dat hij ’t niet gebruikte. Nam hij zijn collegies waar, ’t was zeker niet om daarna zijne diktaten te bestudeeren. Het Rationalisme en Supra-naturalisme van dien tijd was, zoowel naar zijne oorspronkelijke, Bijbelsche vorming als naar de opvatting van den krachtigen geest van da Costa, die hem had gelaafd, ook voor hem veel te flauw en te ver veroordeeld, dan dat hij er eenige andere notitie van nemen kon, dan om ervan te walgen of het te bestrijden. De Akademie was voor hem een soort doorgangs-huis, dat hij moest passeeren om in den geordenden weg Leeraar te kunnen worden in de kerk zijn Vaderen, in de Gereformeerde, in de Christelijke kerk. (...) Maar de kerk, de kerkbestuurders, de toongevers waren in zijne schatting met de gansch en al van het Rationalisme doortrokken Akademie, één geheel, vijandig tegen al wat leven was in God.’¹⁵

Duidelijker dan in deze laatste volzin van Brummelkamp kan de feitelijke toestand van kerk en universiteit in die tijd nauwelijks getekend worden.

Na huwelijk naar Drogeham

Het jaar 1834 werd heel bijzonder voor Simon van Velzen; drie gebeurtenissen werden van groot belang. 1. Hij werd – tegelijk met Brummelkamp – op 15 mei door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland toegelaten tot de bediening van het Evangelie. 2. Hij

14 S. van Velzen, A.w., p. 385.

15 A. Brummelkamp in: *Compleete uitgave van de Officiële Stukken ...*, tweede druk, p. 284.